

ΦΙΛΟΜΗΛΑ ΛΑΠΑΤΑ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΤΩΝ ΜΠΕΣΤ ΣΕΛΕΡ *ΟΙ ΚΟΡΕΣ ΤΟΥ ΝΕΡΟΥ,*
Η ΕΥΠΟΛΥΤΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ Η ΧΗΡΑ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Οι κόρες της Ελλάδας 1

Η
ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ
Οι κόρες της Ελλάδας 1

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Οι κόρες της Ελλάδας (Βιβλίο 1) – Η επιστροφή**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Φιλομήλα Λαπατά
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Δημήτρης Λυμπερόπουλος
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρυσούλα Μπουκουβάλα
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Μερσίνα Λαδοπούλου

© Φιλομήλα Λαπατά, 2015
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2015

Πρώτη έκδοση: Οκτώβριος 2015, 15.000 αντίτυπα

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-1301-3
Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-1302-0

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευσή του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοΐου 121, 144 52 Μεταμόρφωση
Βιβλιοπωλείο: Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα
Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr • www.psychogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head Office: 121, Tatoiou Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Bookstore: 13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr • www.psychogios.gr

ΦΙΛΟΜΗΛΑ ΛΑΠΑΤΑ

Η
ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

Οι κόρες της Ελλάδας 1

ΑΛΛΑ ΕΡΓΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Οι κόρες του νερού, μυθιστόρημα, 2002,

Εκδόσεις Καστανιώτη

Lacryma Christi – Το δάκρυ του Χριστού, 2004,

Εκδόσεις Καστανιώτη

Εις το όνομα της μητρός, 2005, Εκδόσεις Καστανιώτη

Επικίνδυνες λέξεις, 2007, Εκδόσεις Καστανιώτη

Η ξυπόλυτη των Αθηνών, 2010, Εκδόσεις Καστανιώτη

Η χήρα του Πειραιά, 2012, Εκδόσεις Καστανιώτη

*Στην Κορίνα Συραγοπούλου-Ευτυχίδου,
την... άλλη Ελλάδα*

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας είναι μυθιστόρημα. Οποιαδήποτε σύμπτωση με πραγματικά πρόσωπα, ονόματα ή συμβάντα είναι εντελώς τυχαία. Τόποι, πόλεις, δρόμοι, κτίρια, ιστορία της Αθήνας και του Πειραιά είναι πέρα για πέρα αληθινά.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ο ξένος που ήρθε απ' τη θάλασσα.....	13
Κοραλία Τζάβαλου, η λοκαντιέρα.....	34
Σέργιος Βογιατζόγλου.....	77
Φραγκόκοτες, πολυσύχναστες ερημιές κι ελληνική ιστορία.....	118
Δυσανεξία σε έντονες συναισθηματικές εκδηλώσεις.....	156
Πιπίνα Μπιμπίκου, η μοιχαλίδα.....	176
Ένα ανάκτορο, μια φυλακή και μια θυσία.....	194
Η επιστροφή.....	215
Το απρόβλεπτο της στιγμής.....	245
Ο Τούρκος.....	268
Οι άπειρες δυνατότητες της ανθρώπινης λαγνείας.....	298
Εχθρός της πατρίδας της.....	326
Η ανήκεστος βλάβη του παρελθόντος.....	349
Γερακίνα Δαμιανού, η «Τρελή των Αθηνών».....	371
Ο ανεξιχνίαστος κόσμος της «ενδοχώρας».....	388
Σημείωμα της συγγραφέως για τον αναγνώστη.....	445
Βιβλιογραφία.....	447
Ευχαριστίες.....	449

*Σ' ευχαριστώ, ψυχή μου, για κάθε στιγμή
που με γλιτώνεις
από την προκατάληψη της Ιστορίας,
την ψεύτικη σιγουριά των διδαγμάτων της,
τη χυδαιότητα της κριτικής,
τον φόβο που γεννάει την ανάλυση...*

ΜΑΡΙΑ ΜΙΧΟΥ, «Εικόνες»

Ο ΞΕΝΟΣ ΠΟΥ ΗΡΘΕ ΑΠ' ΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ

Το πρώτο πράγμα που ο ξένος αντίκρισε όταν έφτασε στον Πειραιά ήταν ο μικροσκοπικός οικισμός του Τούρκου μεγαλοϊδιοκτήτη Τατάρ Αχμέτ, με μερικά σπίτια, κάποια αλώνια και μια μελισσόμαντρα. Ήταν όλα ακριβώς όπως τα είχε αφήσει τρία χρόνια πριν, στην προηγούμενη επίσκεψή του στην Ελλάδα το 1832, φεύγοντας με τη γολέτα, που τον έπαιρνε πίσω στην πατρίδα του. Τώρα, σπαρμένα σε όλη την έκταση της πειραιϊκής χερσονήσου απ' το Τσερατσίνι* μέχρι την Καστέλα, ξεχώριζαν κτήματα και χωράφια, άλλα δουλεμένα και άλλα άγρια ακόμα. Αριστερά ο λόφος της Δραπετσώνας διαγραφόταν μουντός ανάμεσα στα κατάρτια από δυο γαλλικές γαλέρες κι ένα αγγλικό πολεμικό. Στα δεξιά τους η θέα ήταν ελεύθερη. Μόνο τρία μικρά καΐκια, ένα υδραϊκό και δυο ψαριανά, όλα με χαμηλά κατάρτια, είχαν ρίξει άγκυρα δίπλα τους, αλλά, όσο και να το προσπάθησε μέσα στο σύθαμπο του φθινοπωρινού ξημερώματος, ο ξένος δεν κατάφερε να διακρί-

---

* Παλαιά ονομασία του Κερατσινίου. (Σ.τ.Σ.)

νει το αγκυροβόλιο του Αλιπεδίου, ούτε και καμιά προβλήτα να διευκολύνει την απόβασή του στον κεντρικό λιμένα. Η προοπτική να τον μεταφέρουν οι ναύτες στην ξηρά σηκωτό στα χέρια, όπως συνέβη στην προηγούμενη επίσκεψή του στην Ελλάδα και όπως γινόταν συνήθως σε τέτοιες περιπτώσεις, του φάνηκε γελοία. Ενοχλημένος, κούμπωσε το πανωφόρι του και συγκέντρωσε στα πόδια του τις αποσκευές του. Έχοντας φτάσει πια στον προορισμό του, η κούραση του πολήμερου ταξιδιού τον κατέλαβε εξ απροόπτου κι ένιωσε σαν να σήκωνε στους ώμους του τον... βράχο της Ακροπόλεως.

Ο ξένος είχε φτάσει στον Πειραιά με το μπριγαντίνι «Αγία Σοφία» των αδελφών Παμούκου, διακοσίων τονελάδων,* φορτωμένο με σιτηρά, το οποίο εκτελούσε το δρομολόγιο Μαύρη Θάλασσα-Κωνσταντινούπολη-Υδρα-Πειραιά, σ' ένα Αιγαίο που αντάριαζε στις πρώτες κακοκαιρίες του Νοέμβρη του 1835. Το μπριγαντίνι ήταν εξοπλισμένο με δυο πυροβόλα, δέκα τουφέκια, πέντε ξιφολόγχες, έξι σπαθιά και τέσσερα πιστόλια, για παν ενδεχόμενο, παρότι η πειρατεία είχε πια εξαλειφθεί και η ειρήνη είχε εδραιωθεί στην ανατολική Μεσόγειο ήδη απ' το 1829, με τη Συνθήκη της Αδριανουπόλεως. Είχαν δυσκολευτεί στο πέρασμα των Δαρδανελίων εξαιτίας αντίθετων ανέμων και ρευμάτων, και ο καπετάνιος αναγκάστηκε να δώσει διαταγή ν' αράξουν για δυο μέρες μεταξύ Γκιαούρκοϊ και Τρωάδος. Ο ξένος είχε δυσανασχετήσει με την καθυστέρηση. Βιαζόταν. Είχε επιβιβαστεί στο ιστιοφόρο

---

* Μέτρο χωρητικότητας των εμπορικών πλοίων. (Σ.τ.Σ.)

των αδελφών Παμούκου στην Κωνσταντινούπολη, τόπο ανεφοδιασμού σε τρόφιμα και νερό, γιατί, αν και εμπορικό, φορτωμένο με σιτηρά, το μπριγαντίνι μετέφερε στην Ελλάδα κι επιβάτες συντομότερα απ' το συνηθισμένο επιβατικό ιστιοφόρο, το οποίο εκτελούσε το ίδιο δρομολόγιο κάθε τρίμηνο. Σ' εκείνο το ταξίδι ο ξένος ήταν ο μοναδικός επιβάτης. Έπαιρνε τα γεύματά του με τον καπετάνιο, αλλά τις υπόλοιπες ώρες, κλεισμένος στην καμπίνα του, απέφευγε ευγενικά τη συναναστροφή και τις πολλές κουβέντες, γιατί κατέληγαν συνήθως σε προσωπικές εκμυστηρεύσεις. Ταξίδευαν μόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας, γιατί δίχως φάρους το Αιγαίο και η πληθώρα νησιών, βραχονησίδων και υφάλων στα νερά του έκαναν τα νυχτερινά ταξίδια επικίνδυνα, εκτός κι αν υπήρχε πανσέληνος. Επειδή όμως είχαν αποπλεύσει απ' την Κωνσταντινούπολη με το φεγγάρι στη χάση του, το μπριγαντίνι τη νύχτα προσορμιζόταν σε λιμάνια και το γεγονός αυτό, μαζί με την κακοκαιρία, είχε καθυστερήσει την άφιξη στον Πειραιά.

Ο ξένος αρνήθηκε τα χέρια των λοστρόμων να τον μεταφέρουν σηκωτό στην ξηρά, κι έτσι, καθώς η βάρκα προσάραξε στην άμμο, πήδηξε γρήγορα στο νερό, μουσκεύοντας τις μπότες του και το πανωφόρι του. Το πρώτο φως της ημέρας είχε ήδη αρχίσει να φωτίζει ζώα, αντικείμενα, παράγκες κι εμπορεύματα. Αμέσως ένα πολύχρωμο ανθρωπομάνι μαζεύτηκε γύρω του με περιέργεια. Οι πιο τολμηροί και ανάγωγοι πλησίασαν τον ξένο με το φράγκικο ντύσιμο και άρχισαν να τον περιεργάζονται απροκάλυπτα, σαν ν' ανήκε σε μια ράτσα χριστιανών που δεν είχαν ξαναδεί στη ζωή τους. Εκείνος δεν

έδωσε σημασία. Ο νους του ήταν στις αποσκευές του. Μην τις απολέσει. Μην του τις κλέψουν οι χαμερπείς που τον περιτριγύριζαν. Προσπάθησε να μαντέψει τις διαθέσεις τους για να μη βιαστεί να τους αδικήσει, αλλά δεν τα κατάφερε καθώς το πλήθος συνωστίστηκε γύρω του και οι αναθυμιάσεις των άπλυτων κορμιών τού έκοψαν την ανάσα. Τους παραμέρισε με το χέρι, σαν να έδιωχνε ενοχλητικές μύγες.

Πέρασε τελωνειακό έλεγχο στην παλιά Δογάνα* των Τούρκων κι έδωσε στους τελωνοφύλακες γερό μπαξίσι, για ν' αποφύγει την προβλεπόμενη καραντίνα των έξι ημερών στη Σαλαμίνα. Εκείνοι τσέπωσαν τον παρά κι έκαναν τα στραβά μάτια, γιατί ο γενναιόδωρος ξένος ήταν και ο μοναδικός επιβάτης ο οποίος είχε αποβιβαστεί απ' το ιστιοφόρο. Καθυστέρησε με τα τυπικά και την ανάκριση των ελληνικών και βαυαρικών Αρχών, ποιος είναι και ποιος ο σκοπός του ερχομού του στην Ελλάδα, και βγήκε απ' τη Δογάνα όταν είχε εντελώς ξημερώσει, για ν' αναζητήσει μεταφορικό μέσο για Αθήνα.

Σε σύγκριση με το προηγούμενο ταξίδι του το 1832, παρατήρησε αλλαγές οι οποίες πριν, στο μισοσκοτάδο της αυγής, δεν ήταν ορατές απ' τη γέφυρα του ιστιοφόρου «Αγία Σοφία». Θυμόταν τον Πειραιά ψαροχώρι με καμιά δεκαριά οικογένειες. Τώρα φαινόταν πως η αναγέννησή του, λόγω προαγωγής του σε σημαντικότερο λιμάνι της χώρας, είχε ήδη δρομολογηθεί. Σε μια προσπάθεια πολεοδόμησης και οικοδόμησης, μερικά αστικά σπίτια είχαν αρχίσει να χτίζο-

---

* Τελωνείο. (Σ.τ.Σ.)

νται εδώ κι εκεί. Σε όλο το μήκος του λιμανιού είχαν στηθεί μικρομάγαζα, στεγασμένα σε πρόχειρα παραπήγματα, αποθήκες και ταβερνεία, ενώ γύρω απ' την πλατεία Καραϊσκάκη είχαν κάνει την εμφάνισή τους κάποια λιθόχτιστα εργαστήρια. Δεξιά, πάνω στα χαλάσματα της παλιάς Μονής του Αγίου Σπυρίδωνα είδε να υψώνεται τώρα ο ομώνυμος ναός. Μέσα στη γενική κακομοιριά του λιμανιού, παρατήρησε άθικτα ακόμα τα ερείπια απ' το παλιό πέτρινο σπίτι του Γάλλου εμπόρου Καϊράκ. Πέρα στον ορίζοντα διέκρινε τα Μακρά Τείχη και στο βάθος, προς τον Υμηττό, ίσαμε εκεί που έφτανε το μάτι του, ο μεγάλος Ελαιώνας της Αθήνας φάνταζε σαν ασημοπράσινη θάλασσα που κυμάτιζε στο πρωινό φύσημα του ανέμου.

Με τις αποσκευές στα χέρια, ο ξένος που έφτασε απ' τη θάλασσα αναζήτησε αγωγιάτη να τον μεταφέρει στην πρωτεύουσα με άλογο, γιατί, παρότι ο βασιλιάς Όθωνας και η Αντιβασιλεία είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα ήδη απ' το 1833, δυο χρόνια αργότερα δεν υπήρχε ακόμα έτοιμος αμαξιτός δρόμος να συνδέει Πειραιά με Αθήνα, ούτε, βέβαια, αμάξι με ρόδες.* Άλογα και μουλάρια περίμεναν πελάτες μπροστά στη Δογάνα. Αμέσως τον πολιόρκησαν οι αγωγιάτες με φωνές και τραβολογήματα: «Εφέντη, εφέντη, καλέ, πάρε εμένανε, εφέντη! Πάρε εμένανε!»

Ο ξένος διάλεξε αυτόν που έκανε τη λιγότερη φασαρία.

---

* Απ' το 1833 μόνο δυο κάρα υπήρχαν στην Αθήνα για μεταφορά οικοδομικών υλικών, τα οποία είχε φέρει ο Άγγλος ναύαρχος Μαλόι, που έχτιζε τη βίλα του στα Πατήσια. (Σ.τ.Σ.)

Ήταν ο πιο νέος και περιποιημένος και μια αναπάντεχη ποιότητα τον ξεχώριζε απ' τους υπολοίπους του σιναφιού του. Δε φορούσε εθνική ενδυμασία όπως οι συνάδελφοί του, αλλά παντελόνι φαρδύ, που έμοιαζε με βράκα, και κοντό σαγάκι* πάνω από πουκάμισο καθαρό, αν και τριμμένο απ' τη χρήση. Ο ξένος παρατήρησε πως είχε και τα πιο φροντισμένα ζώα. Αλλά η έκπληξη ήταν στο ότι ο αγωγιάτης μιλούσε καλά την ελληνική γλώσσα και του απευθύνθηκε αμέσως στον πληθυντικό. Στις δυο τρεις κουβέντες που πρόλαβαν ν' ανταλλάξουν, ήταν εμφανής η προσπάθειά του να εξαλείψει απ' τον λόγο του ένα γλωσσικό ιδίωμα, ίσως του Θεσσαλικού κάμπου, προφανώς με ρίζες στην παιδική του ηλικία. Ο ξένος παζάρεψε το αγώι μέχρι την Αθήνα δυο δραχμές. Όχι πως του είχε φανεί ακριβό το ποσό με τόσες αποσκευές που είχε φέρι μαζί του –ευτελές ήταν για την τσέπη του–, αλλά έτσι, από συνήθεια, γιατί το παζάρι σε υπηρεσίες και είδη ήταν εκ των ων ουκ άνευ στην πατρίδα του. Ξεκίνησαν καβάλα στ' άλογα, τραβώντας το μουλάρι που ακολουθούσε φορτωμένο με τις αποσκευές.

Ο αγωγιάτης ήταν νεαρός, γύρω στα είκοσι πέντε, γεροδεμένος, με πρόσωπο που έμοιαζε ζωγραφισμένο στην άμμο και ξεπλυμένο απ' τα κύματα της θάλασσας. Τα μάτια του, γαλάζια, κοίταζαν τον ξένο με βλέμμα θλιμμένο, δίχως να μπορούν να κρύψουν την περιέργεια.

«Ντόπιος; Έλληνας; Περιηγητής; Πώς και σε τούτα τα μέρη, εφέντη;» ρώτησε αμέσως μόλις πέρασαν τη διασταύρω-

---

* Κοντό σακάκι. (Σ.τ.Σ.)

ση με τα Μακρά Τείχη και βγήκαν στο μονοπάτι για την Αθήνα, στη λεγόμενη «Στράτα του Δράκου».*

«Έλληνας απ' την Κωνσταντινούπολη. Ήρθα για δουλειές», έκοψε ο ξένος, χωρίς πολλά πολλά, την περιέργεια και ίσως μια μελλοντική ενοχλητική φλυαρία του αγωγιάτη.

Σώπασαν και οι δυο καθώς προσπέρασαν τον κάμπο. Δεν υπήρχε καμιά χαραγμένη οδός, μονάχα μονοπάτια και στενά περάσματα. Άγονες ξέρες συγγέονταν δεξιά με τα τέλματα των Φαλήρων. Σύντομα συνάντησαν τον Κηφισό και μπήκαν στον Ελαιώνα. Διασταυρώθηκαν με μερικούς πεζούς. Έσερναν μουλάρια φορτωμένα. Άλλοι είχαν κατεύθυνση προς τον Πειραιά και άλλοι προς την Αθήνα. Ο ξένος ένωσε τη γη να μοσχοβολάει. Το μονοπάτι άρχισε να ομορφαίνει με τις γκριζοπράσινες φυλλωσιές των λιόδεντρων. Κατά μήκος του αλλά και σε όλη τη γύρω περιοχή, στημένες πρόχειρες παράγκες, παραπήγματα και σκηνές στέγαζαν Βαυαρούς στρατιώτες και αξιωματικούς καθώς και ντόπιους εργάτες. Όλοι δούλευαν στο άνοιγμα της οδού Πειραιώς, τον πληροφορήσε ο αγωγιάτης. Ο δρόμος θ' αποπερατωνόταν τον επόμενο χρόνο και θα ένωσε επισήμως τον Πειραιά με την πρωτεύουσα.

Ο αγωγιάτης, φανερά απογοητευμένος απ' τη σιωπή του αινιγματικού πελάτη και την προοπτική να κάνει ένα πολύωρο αγώι δίχως παρλαπίπα, έδειξε με το χέρι του την Ιερά Οδό, η οποία μόλις διακρινόταν στο βάθος του ορίζοντα.

«Η Στράτα του Μοριά. Η σεβαστότερη και ιερότερη στρά-

---

* Το όνομα της οδού Πειραιώς κατά την Τουρκοκρατία και μέχρι το 1836. (Σ.τ.Σ.)

τα της οικουμένης ούλης, καταπώς λέγουνε οι σοφοί μας, δηλαδή», είπε, έτσι για ν' ακούσει τη φωνή του μέσα στην ερημιά του πρωινού, ίσως και για να κάνει επίδειξη των γνώσεών του, κι έπιασε να σιγομουρμουρίζει ένα τραγούδι: «*Πήραμε λάθος το στρατί / τραλαλαρά, τραλαλαρί!*» Ένωθε αυτά τα μονοπάτια σχεδόν να του ανήκουν και όχι γιατί τα είχε αγοράσει, αλλά γιατί τα γνώριζε καλά και είχε αφήσει τα αποτυπώματά του στις τόσες φορές που τα είχε διατρέξει τα τελευταία χρόνια.

Ο ξένος, απόμακρος και αδιάφορος δίπλα του, σήκωσε το βλέμμα στον ουρανό. Ένας αχαμνός ήλιος έπαιζε κρυφτό με ένα παχύ σύννεφο που έμοιαζε με σφουγγάρι βουτηγμένο στο νερό. Συνέχισαν τον δρόμο τους στη σιωπή. Οι φθινοπωρινές μυρωδιές της αττικής εξοχής έδιναν τροφή για ονειροπολήματα.

Ο ξένος, Έλληνας απ' την Κωνσταντινούπολη, με εβραϊκή καταγωγή, αυτή τη φορά είχε έρθει στην Ελλάδα για να προετοιμάσει την άφιξη της γυναίκας την οποία υπηρετούσε εδώ κι επτά χρόνια ως διαχειριστής της τεράστιας παρουσίας της. Δεν ήταν η πρώτη φορά που ερχόταν στην Αθήνα. Είχε έρθει στο παρελθόν άλλες δυο, πάντα για να συλλέξει πληροφορίες που έλειπαν απ' το μωσαϊκό της ταυτότητας της εργοδότριάς του. Για αυτές τις πληροφορίες, τις πολύτιμες γνώσεις του και την αφοσίωσή του, εκείνη, η οποία δεν αγαπήθηκε όσο της άξιζε στην Ελλάδα και γι' αυτό στα μάτια της έκρυβε τον πόνο της γυναίκας που της έκλεψαν την εφηβεία, τον πλήρωνε αδρά.

Καθώς προχωρούσε η ημέρα, τα σύννεφα υποχώρησαν κι

ένας ήλιος λαμπρός έδωσε μοναδική διαύγεια στην ατμόσφαιρα. Τότε, στα μάτια του ξένου αποκαλύφθηκε το μεγαλείο της ελληνικής γης, η φύση της Ελλάδας με όλα της τα χρώματα. Συνέχισαν την πορεία τους στο δύσβατο μονοπάτι και λίγο αργότερα οι δυο άντρες συνάντησαν στον δρόμο τους ένα πανάρχαιο πηγάδι. Δίπλα, χωμένο μέσα σε αιωνόβιες ελιές, βρισκόταν ένα χάνι λιθόκτιστο, με σκιερό υπόστεγο και γούρνα για να πίνουν τα ζώα νερό. Σταμάτησαν να ποτίσουν τα άλογα και να ξεκουράσουν το μουλάρι με τις αποσκευές. Ο ιδιοκτήτης είδε τον φραγκοφορεμένο ξένο και βγήκε αμέσως με καλωσορίσματα και υποκλίσεις στην εξώθυρα. Ρώτησε αν ήθελαν από ένα σερμπέτι* να δροσιστούν ή ένα φασκόμηλο να τους φτιάξει το στομάχι. Δέχτηκαν μια σουμάδα. Ο ξένος πλήρωσε και, πριν ξεκινήσουν, είδε τον αγωγιάτη να κόβει φύλλα απ' τις θημωνιές έξω απ' το χάνι.

«Βάτος** και διοσμαρίνι*** για το καθημερινό μου αφέψημα ενάντια στον πονόδοντο και στη διάρροια, με το συμπαθιο, εφέντη», ένωσε την ανάγκη να εξηγήσει, μάλλον με κάποια ντροπή επειδή αναφέρθηκε σε λειτουργίες του σώματος, καθώς είδε τον ξένο να τον παρατηρεί με ξαφνικό ενδιαφέρον. Όμως, εγκαίρως συγκρατήθηκε και δεν προχώρησε σε περαιτέρω εξηγήσεις, αποκρύπτοντας το γεγονός ότι φύλλα απ' το διοσμαρίνι έβαζε κάθε βράδυ κάτω απ' το προ-

---

* Ηδύποτο. Λεμονάδα, σουμάδα, σαλέπι. (Σ.τ.Σ.)

** Βάτος η θαμνώδης: Οι κορυφές της βρασμένες χρησιμοποιούνταν ως αναλγητικό. (Σ.τ.Σ.)

*** Το κοινό δενδρολίβανο. Το αφέψημα των λουλουδιών του θέραπευε όλες τις αρρώστιες των σπλάχνων. (Σ.τ.Σ.)

σκεφάλι του, για ν' αποτρέπει τα κακά όνειρα. Πώς ήταν δυνατόν ένας ξένος φραγκοφορεμένος και κρυόκωλος, καταπώς του φαινόταν, να κατανοήσει τις ιαματικές ιδιότητες των βοτάνων της Ελλάδας, αλλά και τη μεταφυσική διάσταση της ελληνικής ψυχής;

Οι δυο άντρες ξαναπήραν τον δρόμο τραβώντας πίσω τους το φορτωμένο υποζύγιο. Ένα πλέγμα από ρέματα, χαντάκια και χαράδρες όργωνε το εύφορο έδαφος της πεδιάδας. Πρόβατα και γελάδια έβοσκαν στην ηρεμία του πρωινού. Η μεγάλη στράτα οδηγούσε κατευθείαν στην Αθήνα. Σύντομα, ανάμεσα σε ελιές και αμπέλια, συνάντησαν τις πρώτες αγροικίες του Ελαιώνα.

«Τούτα που γλιέπετε ήντονε τα χτήματα του Μεμέτ Αγά, του γιου του Μουσταφά Τσελεμπί. Περβόλια και χτήνη είχαν αμέτρητα ο λεγάμενος. Δυο χιλιάδες ρίζες ελιές και πενήντα χωράφια με καλλιέργειες, διακόσα στρέμματα το κάθENA. Να τα! Και απ' την άλλη μεριά, στην Πετάχνη,* φαίνονται τα περβόλια κι ο πύργος του βοεβόδα Χατζαλή ή Χασεκή.** Μέχρι και στα αρχαία μάρμαρα του Θησειού έβαλε χέρι ο αθεόφοβος όταν τον έχτιζε», έδειξε ο αγωγιάτης στον ξένο τα αγροκτήματα του Τούρκου και ξεθαρρεμένος απ' το ξαφνικό ενδιαφέρον του πελάτη του –άλλο που δεν ήθελε

* Περιοχή του Ελαιώνα. (Σ.τ.Σ.)

** Τούρκος βοεβόδας, ονομαστός για τη σκληρότητά του. Έρθε για πρώτη φορά στην Αθήνα το 1772 ως αντιπρόσωπος της Εσμά, αδελφής του τότε σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ του Α', για να εκτιμήσει αν συμφέρει ή όχι την προστάτιδά του ν' αγοράσει τον μαλικιανέ των Αθηνών, το γεωγραφικό διαμέρισμα των Αθηνών δηλαδή. (Σ.τ.Σ.)

δηλαδή- πήρε φόρα: «Μα δεν εκάμανε καταστροφές στ' αρχαία μας ούλοι οι αλλόπιστοι. Οι Τούρκοι ήγντονε αρνητικοί σε κάθε καταστροφή αρχαίων από φόβο θανατικού. Αμμή! Τιμωρούσανε όσους δικούς τους το κάμανε. Πιστεύανε πως θα πέφτανε συφορές και δυστυχίες πάνω τους απ' τα βάθια της γης. Έτσι γίνηκε με το Κουρσουνού τζαμί, εφέντη. Το 'χτισε ο βοεβόδας Τζισταράκης παλιά, πολύ παλιά, και λέγουνε πως, επειδής χρειαζότανε ασβέστη, γκρέμισε μια αρχαία κολώνα απ' τον ναό του Ολύμπιου Δία, ο αθεόφοβος. Οι Τούρκοι τονε διώξανε απ' τη θέση του. Τονε στείλανε σπίτι του να... να... κλωσάει αυγά και να... ξύνει πατσές! Χα, χα, χα! Κατόπιν, εκείνη την ίδια χρονιά, έπεσε πανούκλα στην Αθήνα. Ο λαός ψόφαγε στις ρούγες, τι Τούρκοι, τι Αθηναίοι, τι χριστιανοί, τι αλλόπιστοι, ούλοι στο ίδιο καζάνι βράζανε κι είπανε τότες πως έφταιξε, τάχατες, η καταστροφή της κολώνας απ' τον Τζισταράκη. Ποιος ξεύρει αν είν' αλήθεια τούτο. Μυστήρια του κόσμου, εφέντη, και τρέχα γύρευε!» Σταμάτησε ο αγωγιάτης για ένα λεπτό να ξαναβρεί τον ειρμό του. «Μα τι σας έλεγα πριν; Πού είχα σταματήσει την κουβέντα μου; Α, στον Χασεκή. Τούτος δω... ουουου, πάει τώρα στα τσακίδια! Τον έφαγε η μαρμάγκα, που λέγουνε, όπως και τους αποδέλοιπους του σιναφιού του. Ψοφήσανε. Πάνε χρόνια, ουουου! Ο Χατζαλής έχασε την κεφαλή του κι ούλα τούτα τα περβόλια, μετά τον πόλεμο της εθνεγερσίας, όπως ονοματίζουνε την Επανάσταση οι γραμματιζούμενοι καλαμαράδες, όταν ξεκουμπιστήκανε οι Τούρκοι δηλαδή, τα ζαγάρια, τα χτήνη, που κακό χρόνο να 'χουνε, γενήκανε εθνικά και η εκμετάλλευσή τους, λέγουνε, πέρασε τώρα στο

γκουβέρνο, στο ελληνικό δημόσιο ταμείο δηλαδή – έτσι το ονοματίζουν οι γραμματιζούμενοι».

Ξαφνικά σταμάτησε. Λοξοκοίταξε τον ξένο που ερχόταν απ' την Κωνσταντινούπολη και φοβήθηκε μήπως, βρίζοντας τους Τούρκους, τον είχε θίξει προσωπικά. Έλληνας, Τούρκος, ξένος, δεν είχε σημασία τι και ποιος ήταν ή από πού κράταγε η σκούφια του. Πελάτης ήταν. Πλήρωνε. Ο ίδιος όφειλε να είναι προσεκτικός, να μετράει τα λόγια του, αν ήθελε να έχει δουλειά και να βγάζει το ψωμί του τίμια.

Είχαν σταματήσει από χρόνια οι έριδες, τα ξεκοιλιάσματα, οι σκοτωμοί, οι εχθροπραξίες. Οι Τούρκοι είχαν φύγει από την Ελλάδα κακήν κακώς, αλλά με πόνο και δάκρυα, γιατί ένιωθαν τον τόπο πατρίδα τους. Είχαν βρει προσχήματα και δικαιολογίες για να καθυστερήσουνε την αναχώρηση, τάχα πως ήθελαν πρώτα να πάρουν τα χρήματα που άξιζαν τα χωράφια τους και κατόπιν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα. Ένας μπέης είχε έρθει τότε απ' την Κωνσταντινούπολη, για να διαπραγματευτεί τις αποζημιώσεις που θα τους έδιναν οι Έλληνες. Άκου αποζημιώσεις! Ποιες αποζημιώσεις; Πεντάρα τσακιστή δεν υπήρχε στον μπεζαχτά της χώρας. Και αν κάποιος είχαν το δικαίωμα να ζητήσουν αποζημίωση –που λέει ο λόγος δηλαδή–, τούτοι θα έπρεπε να είναι οι ίδιοι οι Έλληνες απ' τους Τούρκους, για τα βάσανα της σκλαβιάς που πέρασαν, και όχι το αντίθετο. Αυτά σκεφτόταν ο αγωγιάτης καθώς, με την άκρη του ματιού του, παρατηρούσε τον ξένο να βεβαιωθεί πως δεν τον είχε θίξει προσωπικά με τις απερίσκεπτες κουβέντες του. Ένα χρόνο πριν, το 1834, η Αθήνα είχε γίνει πρωτεύουσα. Ένας νεαρός και ονειροπόλος Βαυαρός

βασιλιάς είχε φτάσει στην Ελλάδα. Αλλαγές και πρόοδο έβλεπες παντού –να λέγεται–, αλλά πώς να ξεχάσουν οι Έλληνες όσα έζησαν, όσα τράβηξαν και όσα υπέφεραν; Ξεχνιούνται αυτά; Πάνω από τέσσερις αιώνες καταπίεσης, σκλαβιάς, μίσους είχαν εισχωρήσει πια στο αίμα τους. Δύσκολο τώρα να ξεχαστούν έτσι για χάρη της προόδου και για έναν Βαυαρό βασιλιά που είχε κάνει υπόθεσή του την Ελλάδα.

Ο αγωγιάτης είδε εκείνη τη στιγμή τον ξένο φορτωμένο σιωπή και μάλλον αδιάφορο για τα βάσανα των Ελλήνων. Ούτε και αργότερα, όταν θα έμπαιναν πια στην Αθήνα, θα διέκρινε στο πρόσωπο του πελάτη του τη συγκίνηση που όλοι οι ταξιδιώτες ένιωθαν όταν αντίκριζαν το μεγαλειώδες θέαμα του βράχου της Ακροπόλεως. Αυτή η φαινομενική ψυχρότητα του πελάτη του τον γινάτωσε. Ξένος, φραγκοφορεμένος και κρυόκωλος, σκέφτηκε, και γι' αυτό, περισσότερο από πείσμα, συνέχισε τον μονόλογό του απ' το σημείο όπου είχε σταματήσει προηγουμένως.

«Τα πλιότερα αγροχτήματα του Λόγγου,* βέβαια, ανήκανε κι ανήκουνε ακόμα σε Έλληνες. Μάλιστα, τώρα τελευταία μαθεύτηκε πως κάποιος ζάπλουτος απ' τα ξένα, με παρά να φαν κι οι κότες, που λέει ο λόγος δηλαδή, έχει βαλθεί ν' αγοράσει τον μισό Ελαιώνα και σκοπό έχει ν' αρπάξει ό,τι απόμεινε απ' τις περιουσίες των νοικοκυραίων και να τους πετάξει στον δρόμο σαν τα σκυλιά. Έλληνας είναι; Ξένος είναι; Δε γνωρίζω να σας πω, εφέντη. Ό,τι και να 'ναι, άνθρωπος κακός πρέπει να 'ναι! Με το συμπάθιο, δηλαδή, μα με πνί-

---

* Πρώτη ονομασία του Ελαιώνα της Αθήνας. (Σ.τ.Σ.)

γει το γδίκιο. Να ξεσπιτώσει τον κοσμάκη; Και να ήτονε ο μοναδικός; Ούλοι που 'χουνε μια χούφτα παράδες πλακώσανε τώρα ν' αρπάξουνε ένα κομμάτι της Ελλάδας μας».

Ο αγωγιάτης σταμάτησε για κάποιες στιγμές την ακατάσχετη φλυαρία, για να κατευνάσει έναν ξαφνικό θυμό, ο οποίος έδωσε χρώμα στο χλωμό του πρόσωπο.

Σε λίγο συνέχισε, δείχνοντας στα δεξιά τους την περιοχή του Κηφισού.

«Να και οι νερόμυλοι της Αθήνας. Ποτίζανε τα χτήματα του Ελαιώνα. Πιο παλιά, ουουου, κατιτίς έτη πίσω, στην Τουρκοκρατία, “μυραύλακο” ονοματίζανε τ' αυλάκι του ποταμού. Είχανε φτιάξει και μιαν επιτροπή από Έλληνες και Τούρκους κι είχανε ορίσει κι έναν... έναν... “ποταμάρχη”, που επίβλεπε με αυστηρότητα τη διανομή του νερού, δηλαδή να παίρνουνε ούλοι οι χτηματίες και να μη μένει κανένας παραπονεμένος, επειδής ο “ποταμάρχης” μάζευε και παράδες από όσους έπαιρναν νερό, κάτι σαν χαράτσι δηλαδή, και μ' εκείνους τους παράδες εφτιάχνανε γιοφύρια κι ανοίγανε αυλάκια και μονοπάτια στον Ελαιώνα». Έκανε μια παύση ο αγωγιάτης να βεβαιωθεί πως ο ξένος τον παρακολουθούσε και συνέχισε: «Να, κείνο που γλιέπετε είναι το σπίτι του Μπενιζέλου, πιο πάνω του Δούκα κι αριστερά του λιοτριβαραίου* Βαρβαρέσου. Μεγάλος πατριώτης τούτος δω. Μουλωχτός, όμως. Έκανε, ξέκανε και κανένας δεν έπαιρνε χαμπάρι πως τούτος δω ήτανε που ξολόθρευε τους Τούρκους σαν τις μύγες. Περνούσε καιρός και κατόπιν μαθαίναμε εμείς οι Αθη-

---

* Ελαιοπαραγωγός. (Σ.τ.Σ.)

ναίοι τα κατορθώματά του. Μαζί με τον γιο του ήπιανε το αίμα πολλών σκυλιών Τούρκων. Τώρα, ούλα τούτα είναι περασμένα μεγαλεία και διηγώντας τα να κλαις! Μάλιστα. Κάποιοι λέγουνε πως ο γιος του σκοτώθηκε πριν απ' την Απελευθέρωση, στη μάχη του Ανάλατου. Άλλοι πως τον είδανε ζωντανό τρία χρόνια πριν στη Σελανίκ.* Η αλήθεια είναι πως ξαφανίστηκε σαν ν' άνοιξεν η γης και τονε κατάπιε. Τώρα ο γέρος λέγουνε πως είναι άρρωστος κι αργοπεθαίνει, ολομόναχος και καταφρονημένος! Είχε και μια τσούπρα. Καμαρωμένη. Νεραϊδογέννητη λέγανε τότες. Εύμορφη πολύ. Θεός χωρέσ' την! Την έχασε και δαύτηνε μικρή. Πάνε χρόνια, ουουου! Απόθανε, λέγουνε, και την έχει θαμμένη μέσα στα χτήματά του. Θλιβερό πολύ! Από τότες πήρε την κάτω βόλτα ο γέρος. Πάνε τ' αρχοντιλίκια και τα πλούτια, πάνε και τα καλά, πάνε κι οι ξαγωγές λαδιού στη Φράντσια.** Μάλιστα. Όπως σας τα λέγω, εφέντη. Μεγάλος λιοτριβαραιός ο Βαρβαρέσος. Οι ελιές του, οι κολυμπάδες, ήντονε φημισμένες απ' άκρη σ' άκρη. Τον παλιό καιρόνε, ο σουλτάνος της Κωνσταντινούπολης κάθε χρόνο αγόραζεν ούλη την παραγωγή του. Εκατοντάδες κιούπια από δαύτες φεύγανε στα ξένα. Τίποτις δεν έμεινε, όμως. Ούλα σκορπιστήκανε στον άνεμο. Α, να, δω στην περιοχή θα δγιείτε εγκατεστημένα κι ούλα τα ρουφέτια*** της Αθήνας: ελαιοπαραγωγών, σαπω-

---

* Ονομασία της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. (Σ.τ.Σ.)

** Γαλλία. (Σ.τ.Σ.)

*** Συντεχνίες. (Σ.τ.Σ.)

νοποιών και βιοτεχνών τρίχινων σάκων για τις ελιές, αμμή! Ρουφέτια λέγουμε τα σινάφια. Κει να δγιείτε, εφέντη, τι γίνεται με δαύτα. Κάθε σινάφι έχει τη λαλιά του, αλλά και τον προστάτη αγιό του, μεγάλη η χάρη Τους!»

Ο αγωγιάτης εξακολούθησε τον μονόλογο, καθώς παρατήρησε πως μια υποψία ενδιαφέροντος είχε φανεί, για πρώτη φορά απ' το πρωί, στο αινιγματικό πρόσωπο του ξένου.

«Τώρα, μετά την απελευθέρωση, τον βασιλέα και τον ξένο παρά που μπήκε στην Ελλάδα, τα πράγματα θ' αλλάξουνε προς το καλύτερο για τους Έλληνες και προπαντός για τον φτωχό κοσμάκη. Έτσι πιστεύουμε ούλοι, δηλαδή. Πέρσι ένας ξενόφερτος, Φραντσέζος θαρρώ, περιηγητής σαν και του λόγου σας, που μιλούσε κάτι κουτσές στραβές ελληνικούρες, καθώς τον ήφερνα στην Αθήνα, μου 'λεγε πως η Ελλάδα είναι η πιο εύμορφη χώρα του κόσμου ούλου και πως εμείς οι Έλληνες είμαστε μεγάλοι βλάκες, με το συμπάθιο δηλαδή, γιατί δεν ξεύουμε να την εχτιμήσουμε. Έλεγε κι άλλα παλαβά, να, πως οι μεγαλύτεροι οχτροί της αντίς οι Τούρκοι είναι οι ίδιοι οι Έλληνες! Είπα στην αρχή μπας και δεν είχα καταλάβει τι έλεγε, μια και ο λεγάμενος δε μιλούσε καλά τα ελληνικά. Κι όμως, κι όμως, είχα καταλάβει και παρακαταλάβει! Μ' έπιασε το γινάτι τότες. Άκου κει, οχτροί της πατρίδας μας εμείς οι Έλληνες, που μύρια όσα έχουμε υποφέρει αιώνες καν και καν! Ήρτανε οι ξένοι να μας κρίνουνε! Χα! Να πούνε τη χαζομάρα τους, μη και χάσουνε! Μ' έπνιξε το γδίκιο, το πατριωτικό μου. Δεν του ματαμίλησα. Μουγγός έκαμα την αποδέλοιπη διαδρομή. Τον ήφερα στην πόλη και τον απάρτησα σύξυλο κάτω απ' την Ακρόπολη, για να μάθει. Μάλιστα!»

Ο αγωγιάτης σταμάτησε και ρούφηξε τη μύξα του. Κατόπιν πήρε πάλι φόρα και συνέχισε.

«Καμιά φορά, όμως, όταν το καλοσυλλογιέμαι με κρύα την κεφαλή, λέγω μπορεί να 'χε και γδίκιο ο ξένος, αν κρίνω απ' το τι γίνηκε μετά την απελευθέρωση αναμετάξυ Ελλήνων πατριωτών κι αγωνιστών. Πρώτα ενωμένοι ούλοι ενάντια στον οχτρό, ύστερις, μόλις τονε διώξαμε και πήγε στον οξαποδό, αρχίσαμε να φαγωνόμαστε συναμετάξυ μας. Χωριστήκανε ούλοι οι Έλληνες σε φατρίες. Φτου! Εεε, έτρωγε γιος τον πατέρα και πατέρας τον γιο, αδρεφός τον αδρεφό, φίλος τον φίλο. Ξεχαστήκανε στο πιτς φιτίλι κι οι αγώνες κι η λευτεριά. Κει να δγιείτε, εφέντη. Ποιος θ' αρπάξει τα πλιότερα. Ποιος θα πάρει πόστο κι αξιώματα στο γκουβέρνο. Και καταχρήσεις εθνικών παράδων γένηκαν, και μίση, και προδοσίες, κι ούλα τα σατανικά, ακόμα και ληστοσυμμορίες αγωνιστών. Μάλιστα. Γιατί οι Έλληνες είναι καλοί στον πόλεμο, αλλά κακοί στην ειρήνη. Γιατί δημοκρατία λέγουμε κι αναρχία έχουμε στην κούτρα μας. Να κάμει ο καθένας κουμάντο, ό,τι θέλει δηλαδής, ό,τι του καπινίζει, και λογαριασμό να μη δίνει κανενού. Ούλα για την πάρτη του. Τούτο πάει να πει δημοκρατία για τον Έλληνα. Αδιόρθωτοι. Φτου! Μέχρι και τον Καποδίστρια, τον πρώτο γκουβερνατόρο μας, τονε φάγαμε στο τέλος, ανάθεμά μας, τον ίδιονε που δικόνε του κατόρθωμα ήτονε τ' οριστικό τέλος της Τουρκοκρατίας στην Ελλάδα μας, καταπώς λέγουνε οι γραμματιζούμενοι πάντα. Σπουδαίος κι ικανός ο λεγάμενος, θρήσκος και καλός χριστιανός. Όχι πως τα 'καμε και τούτος ούλα σωστά. Έπραξε λάθη, όχι τίποτις σπουδαίο, αλλά, να, νόμισε πως τούτος ο

τόπος μπορούσε να γενεί Ευρώπα μπαμ και κάτω. Σιγά που θα γινότανε! Οι Έλληνες χωριστήκανε τότες και φκιάσανε τις φατρίες. Πολιτεύτηκε, λέγουνε, διχτατορικά. Ποιος ξέρει, μπορεί να 'χε και γδίκιο ο λεγάμενος. Ήρτανε οι Μεγάλες Δυνάμεις –έτσι λέγουνε κείνους που μας δώκανε τον παρά τους, να λέμε του στραβού το γδίκιο– και μας κατσικωθήκανε στον σβέρκο. Αλλά γιατί θα μας τον δίνανε τον παρά τους, παρακαλώ; Για την ψυχή της μάνας τους ή για τα εύμορφα μας όμματα; Είχανε και δαύτοι κατά νου το δικόνε τους νιτερέσο. Αλλά 'γω, που 'μαι αγράμματος κι όχι καλαμαράς, ένα ξερώω: Όποιος έχει τον παρά, έχει και το κουμάντο. Τέλος! Αλλά να φαγωθούμε και συναμετάξυ μας και να αρχινήσουμε τον εμφύλιο, εεε, τούτο πάει πολύ! Κι ύστερις βρίζουμε τους ξένους. Οι ποιίξοι και οι δείξοι. Μα, ο Έλληνας, καταπώς φαίνεται δηλαδή, δεν χρωστάει καλό κανενού. Αν τον ακούσεις, πάντα οι άλλοι φταίνε για τα παθήματά του. Ποτέ ο ίδιος. Του λόγου του; Άγιος! Οι ξένοι; Διαόλοι! Άσε πια που πιστεύει πως ούλοι τονε κυνηγάνε, πως τονε ζουλεύουνε τάχατες, γιατί είναι μοναδικός και διαφορετικός απ' τους αποδέλοιπους του κόσμου, επειδής τάχα έχει παππούδες και προπάππουδες αρχαίους! Άσ' τα να πάνε, εφέντη. Φτου και πάλι φτου!»

Ο αγωγιάτης σταμάτησε φλυαρία και φτύσιμο, και λοξοκοίταξε τον ξένο να δει τι εντύπωση του είχαν κάνει τα λόγια του. Ήταν περήφανος για τα γράμματα –λιγοστά αλλά καλά–, που είχε μάθει, και για την ευχέρεια με την οποία χειριζόταν την ελληνική γλώσσα, σπάνιο προσόν για την εποχή και την κοινωνική του τάξη. Διέφερε απ' τους άλλους του

σιναφιού του σε όλα. Ξεχώριζε και το είχε καμάρι. Δεν ήθελε να παραμείνει μόνο ένας αγράμματος αγωγιάτης. Άκουγε, μάθαινε, είχε άποψη για όλα. Ήταν, στο μέτρο των δυνατοτήτων του πάντα, ένας συνειδητός πολίτης ενός καινούργιου κράτους. Ήθελε κι άλλα για τον εαυτό του, ανώτερα. Τα όνειρά του πέταγαν ψηλά.

Γύρισε και κοίταξε τον πελάτη του. Είδε ένα ίχνος χαμόγελου στο σοβαρό πρόσωπο του ξένου, κάτι σαν παραδοχή, κι επιτέλους ένωσε δικαιωμένος.

Σε όλο τον Ελαιώνα, και καθ' όλη τη διάρκεια της πορείας προς την Αθήνα, τους αγκάλιαζε ηλιόλουστο το γραφικό αττικό τοπίο με τους απαλούς λόφους του και τον ανοιχτό ορίζοντα. Ήταν ένας ποιητικός νατουραλισμός σε εικόνες απλές αλλά οραματικές και μυστικιστικές ταυτόχρονα. Μέχρι να φτάσουν στα πρώτα σπίτια της πόλης, ο ξένος μέτρησε καμιά εικοσαριά εκκλησάκια χωμένα μέσα στα αγροκτήματα.

«Πολλές εκκλησίες βλέπω...» σχολίασε αδιάφορος τάχα.

«Ααα, τούτο ήτونه παλιό έθιμο, εφέντη!» άρπαξε αμέσως την ευκαιρία για να συνεχίσει τη λογοδιάρροια ο αγωγιάτης. «Μέσα στα περβόλια τους οι μεγαλοχτηματίες, Αθηναίοι αρχόντοι οι περισσότεροι, χτίζανε κλησάκια για την ασφάλεια της τιμής των κοριτσιών τους, λόγω της τουρκικής κυριαρχίας, δηλαδή. Δεν ηθέλανε να βγαίνουνε, δηλαδή, οι γυναίκες τους να κλησιάζουνται όξω απ' το σπίτι και να τις γλιέπουν οι Τούρκοι. Δεν είχανε μπέσα, τα παλιοτόμαρα! Τώρα, όμως, όλα τούτα ευτυχώς τελειώσανε. Όχι, βέβαια, πως οι γυναίκες ξεπορτίσανε, αλλά, να, δεν έχουνε πια τον φόβο των Τουρ-

κώνε», εξήγησε και σταμάτησε να χαιρετήσει τους εργάτες που δούλευαν στην κατασκευή του Βοτανικού Κήπου.

Σύντομα, στο βάθος του ορίζοντα, αντίκρισαν το Θησείο, τα ερείπια της Αγοράς και, μπροστά στον καθαρό ορίζοντα, την Ακρόπολη ν' αντιστέκεται στον χρόνο και στην ανθρωπινή βαρβαρότητα. Καθώς πλησίαζαν στα όρια του Ελαιώνα με την αστική περιοχή, ανάμεσα σε χάρβαλα απ' τον καιρό της Τουρκοκρατίας, φάνηκε και το τείχος του Χασεκί.*

«Το γλιέπετε κατά τόπους γκρεμισμένο; Ε, το λοιπόν, οι Αθηναίοι παίρνουνε από δαύτο οικοδομικό υλικό για τα σπίτια που φκιάνουνε! Σε λίγο δε θα 'χει μείνει τίποτις να θυμίζει τον Χατζαλή και τ' ασκέρι του», πληροφόρησε τον ξένο ο αγωγιάτης.

Η κίνηση είχε αυξηθεί. Καμήλες, μουλάρια, άλογα, γυναίκες στις βρύσες, που ισορροπούσαν στάμνες στο κεφάλι, άντρες με σαλβάρια και φέσια, άλλοι με φουστάνελες και κουμπούρια περασμένα στις ζώνες τους, Αραπάδες, φοίνικες, χουρμαδιές και κυπαρίσσια, τζαμιά και μιναρέδες έδιναν ύφος ανατολίτικο στην πόλη. Οι εικόνες που έβλεπε ο ξένος στον δρόμο, όμοιες με αυτές της πατρίδας του, συνέδεαν το οικείο με το παράδοξο, το παραμύθι με την πραγματικότητα. Ήταν ένας μαγικός και συνάμα αντιφατικός μικρόκοσμος.

---

* Το 1773 «μαλικιανέ σαϊπή», δηλαδή αγοραστής του γεωγραφικού διαμερίσματος της Αθήνας απ' τον σουλτάνο, έγινε ο Χατζή Αλής ή Χασεκής, ο οποίος έκανε και τον περιτειχισμό της Αθήνας σε τρεις μήνες. Για να ελέγχει ο Χασεκής τους Αθηναίους, η πόλη ασφαλίστηκε γύρω γύρω με ένα τείχος που είχε στην περιφέρειά του επτά πόρτες-εισόδους στην πόλη. (Σ.τ.Σ.)

Κοιτάζοντας από κοντά, η Αθήνα έμοιαζε με πολίχνη και όχι με πρωτεύουσα νεοσύστατου κράτους. Παρ' όλα αυτά, φαινόταν ότι η πόλη είχε αρχίσει να κάνει δειλά τα πρώτα ειρηνικά της βήματα, προσπαθώντας ν' ανταποκριθεί στην καινούργια πραγματικότητα.

ΚΟΡΑΛΙΑ ΤΖΑΒΑΛΟΥ, Η ΛΟΚΑΝΤΙΕΡΑ

Σον έκτο χρόνο της εθνεγερσίας, το βράδυ της Ανάστασης που η Κοραλία Τζάβαλου έθαψε τα απομεινάρια του άντρα της στον Ελαιώνα, ανάμεσα στ' αμπέλια και στις ελιές, και πίσω απ' το εκκλησάκι του Αγίου Πολύκαρπου, ένα μοναδικό άρωμα από πασχάλιές, σαν αναγέννηση της φύσης, κόλλησε στο δέρμα της κι ευωδίασε όλη της η ύπαρξη, λες και είχε ρίξει πάνω της ένα ολόκληρο μπουκάλι μύρο. Το άρωμα αυτό, άρωμα ανυποχώρητο, δεν κατόρθωσε να το εξαλείψει από πάνω της, όσο κι αν κατόπιν, όταν επέστρεψε ξημερώματα σπίτι της, επισήμως πια χήρα αγωνιστή του '21, έτριψε το σώμα της με βούρτσες και αλισίβα. Από εκείνο το βράδυ της Ανάστασης του 1827, η μυστηριώδης μυρωδιά θα την ακολουθούσε σαν ανάσα για τον υπόλοιπο βίο της. Εκείνο δε που έμεινε ακέραιο στη μνήμη της –και θα έπαιρνε μαζί της στον θάνατο πολλές δεκαετίες αργότερα ως τελευταία εικόνα απ' τη ζωή– ήταν ο μαγευτικός ουρανός, γεμάτος άστρα, σαν αναμμένα σπέρτα στο στερέωμα, την ίδια στιγμή κατά την οποία είχε νιώσει να την τυλίγει η ευωδιά.

Η Κοραλία Τζάβαλου δεν είχε ιδέα για αρώματα, αλλά ού-

τε και για τις κρυφές χάρες που είχαν οι πασχαλιές, παρότι το μοβ-λιλά χρώμα τους, χρώμα πνευματικό των προφητών και των μυστικιστών, πολύ της άρεσε – να λέγεται! Σε μια προσπάθεια να κατανοήσει το παράξενο συμβάν, θυμήθηκε τη λαϊκή παράδοση που ήθελε την Παναγιά, καταθλιμμένη αμέσως μετά τη Σταύρωση του Χριστού, να ξαπλώνει να ξεκουραστεί κάτω από ένα δέντρο, το οποίο δεν είχε ανθίσει ποτέ μέχρι τότε. Εκείνο είδε τα δάκρυστά της, ένιωσε τον πόνο της και τη λυπήθηκε. Άπλωσε τότε τα φύλλα του, τη σκέπασε και, όταν η Παναγιά ξύπνησε, το ευλόγησε να είναι πάντα μοσχοβολιστό. Το δέντρο άνθισε και πήρε το όνομα «πασχαλιά», πάντα συνδεδεμένο με το Πάσχα. Το ελληνικό, βέβαια. Έτσι, με την αρωγή των θείων και της λαϊκής παράδοσης, η Κοραλία Τζάβαλου αποδέχτηκε το μυστηριώδες γεγονός, όπως άλλωστε και τόσα άλλα παράξενα κατά τη διάρκεια του βίου της, ως μια ακόμη απόδειξη πως η ζωή είναι ένα σύνολο διαφορούμενων και ανεξιχνίαστων γεγονότων, που ο κάθε χριστιανός πρέπει να τα αποδεχτεί όπως του συμβαίνουν, δίχως μα ή μου, μπα ή μπου. Το μυστήριο των μυστηρίων έμεινε πάνω στο σώμα, στα μαλλιά, στην ανάσα της Κοραλίας, ακόμα και στα απόκρυφα της, σαν ανοιξιάτικη αύρα, και όποιος αναρωτηθεί το πώς και το γιατί, ας δώσει τη δική του εξήγηση. Το μυστήριο, όταν είναι αληθινό μυστήριο, και όχι κατασκευάσμα των πονηρών και των απατεώνων, δεν αποκαλύπτεται. Έχει όμως την ικανότητα να μεταμορφώνει ό,τι αγγίζει.

Πάντα περιποιημένη απ' τα μαλλιά μέχρι τα νύχια των ποδιών της και ντυμένη με γούστο με την εθνική της ενδυμασία, στην αρχή στα λίγα και φτωχικά, αλλά αργότερα και στα πολ-

λά, στα ευρωπαϊκά και τα κρινολίνα, στα πολυτελή κι εξεζητημένα, στα ατλάζια, τα τούλια, τα βελούδα, στους ταφτάδες και στις δαντέλες, στα ζιπόν,* τα καπέλα με τα φτερά και τα διαδήματα από βελούδο σουφρωτό στην κόκκινη κόμη της, όλα παριζιάνικα κι εξαιρετικού γούστου, η χήρα Κοραλία Τζάβαλου θ' άφηνε στο μέλλον μια αισθητική παρακαταθήκη για τις επόμενες γενιές. Και θα ήταν το ίδιο της το κορμί το οποίο θα έδινε ταυτότητα σ' αυτά που φορούσε και όχι το αντίθετο. Προς το παρόν, όμως, περνούσε τις μέρες της φροντίζοντας τη λοκάντα της,** ένα δίπατο γωνιακό στην Αιολική Οδό,** στο κέντρο της Αθήνας, όταν δεν ήταν απασχολημένη με... την προσωπική φροντίδα των νοικάρηδών της.

Ο άντρας της, ο Τζώρτζης Τζάβαλος απ' το Μενίδι, πατριώτης, εξολοθρευτής Τούρκων κι αιθεροβάμων –τρεις δυστυχίες συγκεντρωμένες, λες και δεν έφτανε ήδη η δυστυχία και μόνο να τον έχει στεφανωθεί–, όταν ζούσε, ανέβαινε στον βράχο της Ακροπόλεως, αφηφώντας το γεγονός ότι μπορούσαν να τον πιάσουν οι Τούρκοι, οι οποίοι κρατούσαν το Κάστρο**** ως οχυρό και σύμβολο της εξουσίας τους. Από εκεί ψηλά, με βλέμμα πονεμένο και απεγνωσμένο, κοίταζε την Αθήνα γύρω γύρω, μια πολίχνη εκείνα τα χρόνια με τούρκικο χρώμα: οκτώ πλατώματα με τριάντα έξι ενορίες. Τα ακριανά σπιτόπουλα, τυφλά κατά τον κάμπο και δίχως πορ-

* Μεσοφóρια. (Σ.τ.Σ.)

** Χάνι, ξενώνας. (Σ.τ.Σ.)

*** Η σημερινή οδός Αιόλου. Ήταν ο πρώτος δρόμος που χαρακτήρηκε το 1834. (Σ.τ.Σ.)

**** Ονομασία της Ακρόπολης επί Τουρκοκρατίας. (Σ.τ.Σ.)

τοπαράθυρα, κλείνανε γύρω γύρω την εξωτερική πλευρά των πλατωμάτων με τα ντουβάρια τους. Όταν ο Τζάβαλος επέστρεφε σπίτι του, είχε τα μάτια αυτών που κλαίνει μέσα τους. Βλέπετε, την εποχή στην οποία αναφερόμαστε, οι ήρωες ήταν ακόμα μια πραγματικότητα σοβαρή και δεσμευτική. Τον έπιανε τότε μια ακατάσχετη όρεξη για αυθόρμητες πράξεις εκδίκησης. Ξέθαβε απ' τη γη κρυμμένα μαχαίρια, κουμπούρια και πυρομαχικά, άφηνε ένα φιλί δαγκωτό στο στόμα της Κοραλίας κι εξαφανιζόταν στις γύρω ερημιές για πράξεις ηρωικές και πένθιμες, από εκείνες που σηματοδίνουν την ανθρώπινη μοίρα, δηλαδή μαχαιρώματα και ξεκοιλιάσματα Τούρκων, πάντα με αξιόλογη επιδεξιότητα – να λέγεται! Καθώς αποχαιρετούσε την Κοραλία, το βλέμμα του την έτρωγε ολόκληρη, την καταβρόχθιζε με την ελπίδα να πάρει μαζί του στον θάνατο, αν τύχαινε να είναι εκείνη η τελευταία του ημέρα, μια ωραία ανάμνηση απ' τη ζωή.

Ήταν μεγάλος αγωνιστής και ορκισμένος πατριώτης, γνωστός στους Αθηναίους και ως «Τουρκοφάγος», επίθετο που χαρακτήριζε την πορεία του στη ζωή, αλλά και την προσωπική του ιστορία στον αγώνα του '21. Λίγοι θυμόνταν πια το πραγματικό του όνομα. Έτσι είναι. Τα παρατσούκλια μένουν, γιατί συνήθως έχουν συλλάβει μια μεγάλη αλήθεια. Ο συνεχής εξοντωτικός πόλεμος, η διαρκής ανησυχία για την έκβαση του απελευθερωτικού αγώνα και η αναζήτηση της δικαιοσύνης τον υπέβαλλαν σε ένα αδιάκοπο μαρτύριο. Παθιασμένος με τις ίδιες του τις ιδέες, αξιολογούσε τους συντρόφους του στους ηρωισμούς σύμφωνα πάντα με τα δικά του μέτρα και σταθμά κι έβρισκε διαρκώς λάθη. Οι σύντρο-

φοί του, οι περισσότεροι γηγενείς Αθηναίοι, γεννημένοι και ανθρωμένοι στον μαχαλά του Ψυρρή, είχαν γράψει με το αίμα τους το έπος του 1821.

Ο θυμός και τα ξεσπάσματα του Τζάβαλου του «Τουρκοφάγου» γρήγορα έγιναν η μοναδική επιλογή συμπεριφοράς του ακόμα και μέσα στο ίδιο του το σπίτι. Το πάθος και η ζήλια για την ωραία Κοραλία τον κατέτρωγαν εσωτερικά σαν χτικιό. Η ζωή του άρχιζε και τελείωνε μέσα της. Εκεί άδειαζε τον εαυτό του απ' την απελπισία. Ό,τι αγαπούσε ήταν δικό της και της πατρίδας, βέβαια, αλλά τις περισσότερες φορές μέρδευε τα όρια και δεν ξεχώριζε ποια απ' τις δυο, Κοραλία ή Ελλάδα, ερχόταν πρώτη στις ψυχής του τα βάραθρα. Όλοι οι σύντροφοι του Τζάβαλου, χρόνια στο κλέφτικο και αργότερα στον επίσημο αγώνα, είχαν δώσει από κάτι στην πατρίδα: άλλος ένα χέρι, άλλος ένα μάτι, άλλος ένα πόδι και κάποιοι άλλοι τα μυαλά τους. Ο Τζώρτζης είχε παραμείνει αρτιμελής, αλλά στην πατρίδα είχε δώσει την ψυχή του, και αυτό το γνώριζε μονάχα η Κοραλία, γιατί εκείνο το κομμάτι, που θα έπρεπε βασικά να είναι δικό της, έλειπε απ' τον γάμο της.

Δε ζήλευε μόνο το παρόν της γυναίκας του, ζήλευε το παρελθόν της αλλά και το μέλλον της –μάλλον δίχως τον ίδιο, όπως φοβόταν, αν είχε το αναμενόμενο τέλος ήρωα– και προπαντός το γεγονός πως την ένωθε ανώτερή του, επειδή εκείνη είχε κατορθώσει να μάθει γραφή και ανάγνωση, σπάνιο γεγονός για την εποχή.

«Πολύ δουλεύει το μυαλό σου, Κοραλία. Να σκέφτεσαι λιγότερο για να ζήσεις περισσότερο!» της έλεγε σε ξεσπάσματα ζήλιας και θυμού.

Μέσα στην ημιμάθειά του αντιλαμβανόταν έναν απ' τους μεγάλους κανόνες της ζωής: Όποιος ξέρει γράμματα, εξουσιάζει ευκολότερα όσους δεν ξέρουν. Όλα αυτά σε σύγκριση πάντα με τον ίδιο, ο οποίος με δυσκολία ήξερε να βάζει την υπογραφή του. Όμως, ας είναι καλά η τύχη – γιατί κι αυτή είναι απαραίτητη στη ζωή–, η εξυπνάδα, η πνευματική περιέργεια και η όρεξη της Κοραλίας για μάθηση, και προπαντός η έγκαιρη συνειδητοποίηση πως η γνώση είναι δύναμη και μεγάλο όπλο στη ζωή. Δάσκαλός της υπήρξε ο αδελφός του πατέρα της, ιερομόναχος στη σχολή του Γρηγορίου Σωτηριανού, του επονομαζόμενου «Σωτήρη», η οποία εκείνα τα χρόνια ήταν το πρώτο σχολείο της Αθήνας, το λεγόμενο «Φροντιστήριο ελληνικών και κοινών μαθημάτων»,* που πρόσφερε γνώση σε εκατοντάδες ελληνόπουλα μέχρι τον καιρό της απελευθέρωσης.

Ο ιερομόναχος θείος έκανε μάθημα στην Κοραλία στο σπίτι, γιατί ποιος είχε ακούσει εκείνα τα χρόνια κορίτσι πράμα να πηγαίνει σχολείο και πόσο μάλλον να είναι και κόρη ξωτάρηδων.** Ανήκουστο! Οι γονείς της, άνθρωποι απλοί, εργατικοί και αναλφάβητοι, παρότι ο πατέρας της προερχό-

---

* Το 1720, κοντά στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού και στον ναό της Μεγάλης Παναγιάς, λειτούργησε το «Φροντιστήριο ελληνικών και κοινών μαθημάτων», η, λίγο αργότερα, περίφημη Σχολή Ντέκα. (Σ.τ.Σ.)

** Αποτελούσαν την τέταρτη βαθμίδα της αθηναϊκής κοινωνίας, κατοικούσαν στα σωπόλια, δηλαδή τα προάστια της Αθήνας, και είχαν μια συνειδητή διάθεση κοινωνικής υπεροχής απέναντι στους χωριάτες της Αττικής. Ήταν κατά κύριο λόγο οι καλλιεργητές του Ελαιώνα της Αθήνας. (Σ.τ.Σ.)

ταν από παλιά ξεπεσμένη οικογένεια παζαριτών* που υποβαθμίστηκαν σε ξωτάρηδες, δεν είχαν φέρει αντίρρηση στην επιμελή κόρη τους με τα ασυμβίβαστα γονίδια, γιατί ο αναλφάβητος άνθρωπος πάντα κατανοεί τη σημασία που έχουν τα γράμματα για μια καλύτερη ζωή και πάντα έχει τον διακαή πόθο να σπουδάσει τα παιδιά του. Ήταν, βέβαια, και η παρουσία του λόγιου θείου, που βοηθούσε σε κάποιες αντισυμβατικές αποφάσεις. Οι γονείς της Κοραλίας πίστευαν πως την όρεξη για μάθηση η κόρη τους την είχε κληρονομήσει απ' τον παππού της απ' τη μεριά του πατέρα της, ο οποίος υπήρξε μπροστά απ' την εποχή του σε συμπεριφορές και ιδέες, και γι' αυτό οι ίδιοι δεν μπορούσαν να κάνουν άλλο απ' το ν' αποδεχτούν τη σχέση της με τα βιβλία. Απ' τη γιαγιά της είχε πάρει τα κόκκινα μαλλιά και την όρεξη να ρουφήξει τη ζωή, όρεξη η οποία, όπως πίστευε ο λαός, συνήθως συνόδευε το συγκεκριμένο χρώμα. Οι δε καλοκάγαθοι γονείς της είχαν κληροδοτήσει την υπομονή, τη λαϊκή σοφία τους και τον ανθρωπισμό, υπόγειο και αφανή, που θα τη διέκρινε μέχρι το τέλος της ζωής της.

Σιγά σιγά, καθώς τα χρόνια βάραιναν πάνω στη σχέση του ζεύγους Τζάβαλου, η Κοραλία μεταβλήθηκε σε πράγμα, το οποίο ο Τζώρτζης μπορούσε να κάνει ό,τι ήθελε. Εκείνη η νεαρή κοπέλα με τα μαύρα μάτια και τα κόκκινα δαχτυλίδια για μαλλιά τού ανήκε ολοκληρωτικά. Μπορούσε να την

---

* Αποτελούσαν την τρίτη κοινωνική βαθμίδα της κατοίκων της τότε Αθήνας. Ήταν επαγγελματίες, βιοτέχνες ή έμποροι, συνήθως δε καλλιεργητές της γης, με μικρό εισόδημα. (Σ.τ.Σ.)

αγαπάει ή να τη μισεί, να τη χαϊδεύει ή να τη δέρνει, ακόμα και να τη φονεύσει δίχως ενδοιασμούς. Δικιά του ήταν, ό,τι ήθελε την έκανε!

«Καμιά συσταζόμενη γυναίκα δεν ξεύρει γραφή κι ανάγνωση. Τούτες είναι δουλειές αντρίκειες, για γραμματιζόμενους καλαμαράδες. Ξέρεις εσύ καμιά;» έκανε μια φορά τη ρητορική ερώτηση ο Τζώρτζης, έτσι για να την αποστομώσει.

«Πώς, υπάρχουν μερικές...» τόλμησε να πει η Κοραλία. «Μάλιστα, μια, η Αρτεμισία Τζεντιλέσκι, το 1616 έγινε δεκτή στην Ακαδημία Σχεδίου της Φλωρεντίας», παρασύρθηκε και συνέχισε την αδιέξοδη συζήτηση, καθώς την έπνιγαν το δίκιο και η αγανάκτηση.

Βέβαια, δεν ήξερε καν κατά πού έπεφτε η Φλωρεντία, ούτε γνώριζε το γεγονός ότι πολύ αργότερα η Τζεντιλέσκι θα γινόταν η πρώτη γυναίκα-φεμινιστικό είδωλο στην Ιστορία, αλλά την ανεκτίμητη πληροφορία τής την είχε δώσει κάποτε ο θεός της και η Κοραλία την είχε φυτέψει κατευθείαν στην καρδιά της. Άστραψε και βρόντηξε ο Τζάβαλος κι εκείνη προσπάθησε να θυμηθεί σε ποιες άλλες δύσκολες στιγμές της κοινής τους ζωής είχε δει τον ίδιο κακό θυμό στα μάτια του, που μπορούσε να τον κάνει και φονιά. Έτσι, στην έξαρση του πάθους και της κακοήθους βλακειάς του, έκανε κομμάτια και κατέστρεψε τα δυο σπάνια βιβλία της, δώρα απ' τον ιερομόναχο θείο της.

Απ' όλες τις καταστροφές που η Κοραλία είχε υποστεί κατά τη διάρκεια της ζωής της αυτή ήταν η χειρότερη. Έκλαψε δέκα μερόνυχτα με συντριβή. Δεν είχε κλάψει τόσο πολύ ούτε στον θάνατο των γονιών της – και οι δυο καμένοι από κε-

ραυνό, ενώ μάζευαν μεροκάματο τις ελιές στα κτήματα του λιοτριβαραίου Βαρβαρέσου στον Ελαιώνα. Είχαν πιάσει φωτιά τότε περιβόλια και αποθήκες. Κάηκαν στρέμματα. Η Κοραλία δεν είχε μπορέσει ούτε ν' αναγνωρίσει τα πτώματα των γονιών της. Κάρβουνα! Τους έθαψε όπως όπως, γιατί κανένας δεν μπορεί ν' αντέξει για πολύ τη μυρωδιά της καμένης σάρκας. Ήταν ένα δράμα! Για μήνες η αφόρητη μυρωδιά εκείνου του κακού θανάτου ήταν σκορπισμένη στην περιοχή. Όταν όμως ο Τζάβαλος ο «Τουρκοφάγος» έκαψε τα βιβλία της, ένιωσε προδομένη απ' τον ουρανό, τη γη, τον αέρα, τον ίδιο τον Θεό.

Η Κοραλία, σε μια Ελλάδα λυγισμένη από αδιάκοπο πόλεμο, είχε ανάγκη μονάχα από ειρήνη και ηρεμία, τίποτα περισσότερο. Ήταν δυο πράγματα τα οποία δεν μπόρεσε ποτέ να της δώσει ο Τζώρτζης. Η δύναμή του ήταν τυφλή και διοχετευόταν σε πράξεις αναποτελεσματικές, που είχαν σκοπό να τη λυγίσουν ώστε ο ίδιος να της επιβληθεί, νομίζοντας πως έτσι, φοβίζοντάς την και τρομοκρατώντας την, θα την είχε δικιά του κιόλας. Αν και κόρη μεροκαματιάρηδων, η Κοραλία από μικρή ονειρευόταν μια καλύτερη ζωή από αυτή των γονιών της και πίστευε πως η δική της καλύτερη ζωή περνούσε μονάχα μέσα απ' τη μάθηση και τη γνώση των βιβλίων. Σ' αυτό, βέβαια, είχε βοηθήσει κατά πολύ ο σπουδαγμένος ιερομόναχος θεϊός, ο οποίος της έκανε μαθήματα τις Κυριακές και της ξεσήκωνε τα μυαλά. Ο έρωτας όμως για τον ήρωα Τζώρτζη Τζάβαλο εκ Μενιδίου, άντρα δεσπότη, γενναίο κι ενστικτώδη, της έκοψε κάθε περαιτέρω πρόοδο. Έπαθε ένα είδος κακοήθους τύφλωσης. Δεν πέρασε πολύς

χρόνος μετά τον γάμο τους για να το συνειδητοποιήσει η Κοραλία, γιατί, μόλις η αναισθησία του έρωτα περάσει, επιστρέφει πάντα ο πόνος των συνεπειών.

Ο γάμος τους ήταν ένα είδος σύρραξης. Υπήρχαν διαστήματα ειρήνης, μαζί με διαστήματα μεγάλης αναταραχής, γιατί έτσι είναι ο γάμος. Όταν έπαιρναν τέλος οι οικογενειακές πολεμικές αναμετρήσεις, τις περισσότερες φορές από κούραση, κι άλλες από βαρεμάρα κι εξάντληση, ο Τζώρτζης την έριχνε στο κρεβάτι, γιατί εκεί ήταν το πεδίο όπου έλυναν κάποιους συγκεκριμένους κόμπους τους οποίους είχε δέσει η ένταση των αντιθέσεών τους. Κάθε γάμος έχει τα δικά του μυστικά, που δεν τα συζητάς ούτε με την αδελφή σου. Ο δικός της γάμος ήταν χαρακτηρισμένος από απόλυτη υπακοή στον σύζυγο, με συχνά διαλείμματα βραδινής βίας. Η Κοραλία τον δέχτηκε όμως τον Τζώρτζη με την κραυγαλέα έλλειψη παιδείας του και τον χαμερπή χαρακτήρα του –όπως της αποκαλύφθηκε μετά τον γάμο, γιατί τον καιρό του αρραβώνα είχε μεταμορφωθεί σε αμνό–, κι ας μην τον καταλάβαινε πάντα, έτσι παρορμητικός, ιδιότροπος και καταπιεστικός που ήταν, γιατί τα στοιχεία της φύσης δεν προσπαθείς να τα καταλάβεις. Δεν προσπαθείς να καταλάβεις τη θεομηνία, την καταιγίδα, τον σεισμό. Τα δέχεσαι έτσι όπως σου έρχονται και προσπαθείς να σωθείς όπως όπως, να περισώσεις ό,τι μπορείς. Στην περίπτωση της Κοραλίας, ακόμα και τις ψευδαισθήσεις της, για να μπορέσει να ζήσει.

Παιδιά τίποτα. Δεν απέκτησαν. Άλλο δράμα αυτό! Έμεινε η Κοραλία με το παράπονο: Γιατί εκείνη να μην μπορεί να γίνει μάνα; Τι κατάρρα είχε πέσει πάνω της; Αργότερα, βέβαια,

θα γινόταν μάνα αδέσποτων ανθρώπων και τετράποδων της Αθήνας, αλλά κι ενός γιου, όταν δεν το περίμενε, δεν το επιδίωκε, κι ενώ είχε ήδη περάσει την πρώτη της νεότητα. Εκείνη όμως την εποχή, κατά την οποία ζούσε το δράμα της στειρότητάς της, δεν το γνώριζε και ούτε το φανταζόταν, μέχρι που ένας ξένος θα έφτανε απ' τη θάλασσα και θα τα άλλαζε όλα. Αυτά όμως έγιναν αργότερα, γιατί «άλλαι μεν βουλαί ανθρώπων, άλλα δε Θεός κελεύει», όπως της έλεγε και ο λόγιος θείος. Το γεγονός της υποτιθέμενης στειρότητας της Κοραλίας ήταν αφορμή συνεχούς φαγωμάρας για τον Τζάβαλο τον «Τουρκοφάγο», γιατί ποιος άντρας σωστός δεν μπορεί να γκαστρώσει τη γυναίκα του; Ποιος άντρας σωστός δεν μπορεί να δώσει πολλούς γιους στην πατρίδα, να μεγαλώσουν, ν' αρπάξουν τα όπλα και να φάνε τους Τούρκους; Φοβόταν πως, αν αδυνατούσε ο ίδιος να γκαστρώσει την Κοραλία, θα του την γκάστρωνε στο τέλος κάποιος άλλος μαγκιόρος. Εκείνη, βέβαια, ήθελε κόρες, γιατί πίστευε πως η πικρή και βασανισμένη γη της Ελλάδας, έπειτα από τόσους αιώνες με φωτιά και τσεκούρι, κλέφτικο, μάχες, θάνατο κι αίμα, είχε ανάγκη απ' την τρυφεράδα, την αυτοεκτίμηση, την ηρεμία και την ειρήνη, που μόνο οι γυναίκες είναι ικανές να δώσουν.

Η αδυναμία ευγονίας δεν ήταν η μοναδική πηγή φαγωμάρας. Ήταν και το όνομά της που διαόλιζε τον Τζώρτζη.

«Κοραλία! Ποια καθωσπρέπει γυναίκα λέγεται Κοραλία; Ξέρεις εσύ να υπάρχει καμιά αγία Κοραλία στην Ορθοδοξία μας; Ξέρεις εσύ καμιά Ελληνίδα που σέβεται τον εαυτό της, την οικογένειά της και την πατρίδα της, με τέτοιο όνομα;»

Να μην αναφέρουμε, βέβαια, και το χαϊδευτικό της «Κορίνα» –εκ του Κοραλία πάντα–, γεμάτο μελωδία, δοσμένο όταν ήταν στην κούνια ακόμη απ’ τον θείο της, σε στιγμή ανάγκης εξωραϊσμού της ζωής, με το οποίο τη νανούριζε η μάνα της. Ο Τζάβαλος το είχε απαγορεύσει διά ροπάλου απ’ τον καιρό του αρραβώνα τους ακόμα – «Κορίνες λέγονται οι πρόστυχες! Όχι η δική μου γυναίκα!» Στην αρχή, κάποιες φορές η Κοραλία προσπάθησε να τον δια φωτίσει –«Μα, όχι, δεν είναι έτσι... με μια μικρή αλλαγή του τόνου κι ένα γράμμα παραπάνω, Κόριννα λεγόταν μια αρχαία Βοιωτή ποιήτρια από την Τανάγρα, σύγχρονη του Πίνδαρου»–,* αλλά το βλέμμα του Τζώρτζη, βλέμμα που πέταγε φωτιές, και τα λόγια του –«Τα γράμματα σου κάνανε μεγάλο κακό, Κοραλία!»– την κατακεραύνωναν κι έχανε τη δύναμή της. Βίωναν εχθροπραξίες οι οποίες διαρκούσαν εβδομάδες ατέλειωτες, όταν ο Τζώρτζης έβρισκε την ευκαιρία να ξεσπάσει πάνω στην Κοραλία, για άλλους λόγους πάντα, μυστικούς.

«Σαν να μην είναι αρκετά τ’ άλλα σου ελαττώματα, το αντιχριστιανικό σου όνομα και προπαντός η κόκκινη κεφαλή σου, είσαι και στέρφα από πάνω! Καμένη γη! Ξερό χωράφι! Άδεια κοιλιά!» την κατηγορούσε με αφάνταστη κακία για το όνομά της, το χρώμα των μαλλιών της και την έλλειψη απογόνων, παρότι ήξερε πολύ καλά πως υπαίτιος της μη ευγονίας δεν ήταν άλλος απ’ τον ίδιο. Χαλασμένο σπέρμα, τζού-

---

* Η ωραιότερη απ’ τις εννέα λυρικές ποιήτριες της αρχαιότητας, τις «θεόγλωσσες», όπως ονομάστηκαν, γιατί τις είχε γεννήσει η Γη για ν’ αποτελούν την αθάνατη ευφροσύνη των θνητών. (Σ.τ.Σ.)

φιο, αυτό ήταν. Ένας λεβέντης δυο μέτρα, με κλούβια αυγά.

Κάποτε, μικρός ακόμα, στη γειτονιά του στο Μενίδι, παίζοντας με άλλα παιδιά άγρια αγορίστικα παιχνίδια, από εκείνα που ανοίγουν κεφάλια και σπάζουν κόκαλα, έφαγε κλοτσιά στα αχαμνά από γάιδαρο. Σηκωτό στα χέρια τον έφεραν στο σπίτι με αφόρητους πόνους και τσιρίδες: «Οι, όι, μάνα μου! Όι, όι, μάνα μου, τ' αυγουλάκια μου!» Μέχρι το βράδυ ψηνόταν στον πυρετό. Φώναξαν αμέσως την Ευφροσύνη Λόντου, την πρακτική γιάτρισσα της γειτονιάς, που γνώριζε τα μυστικά της ζωής και του θανάτου. Εκείνη χειριζόταν βελόνα και κλωστή με επιδεξιότητα και γνώριζε από βότανα που έκαναν ακόμα και γκαστρωμένες πέντε μηνών ν' αποβάλουν. Κλείστηκε μαζί του στην κάμαρα, έπλυνε με ρακή την ανοιχτή πληγή, την έραψε με βελόνα και ξεραμένο έντερο γάτου, και αφού τελείωσε με τη χειροτεχνία, τον πότισε την υπόλοιπη ρακή μέχρι που τον άφησε ξερό. Την επόμενη ημέρα τον υπέβαλε σε διάφορες μαλάξεις διαφωτιστικές, οι οποίες άφησαν τον άρρωστο άφωνο, πονεμένο αλλά ευτυχισμένο μέσα στην ατυχία του.

Μια γυναίκα, κόρη οικογένειας επιφανών αγωνιστών της Επανάστασης του 1821, επιστρέφει στην Αθήνα του 1836, έπειτα από αναγκαστική εικοσαετή απομάκρυνση απ' την Ελλάδα. Μια Ελληνίδα με προφίλ για μενταγιόν, η οποία δεν αγαπήθηκε όσο της άξιζε στην πατρίδα της και γι' αυτό στα μάτια της κρύβει τον πόνο της γυναίκας που της έκλεψαν την εφηβεία, επιστρέφει για να διεκδικήσει πίσω τον εαυτό της, για να εκδικηθεί όσους της στέρησαν την ταυτότητά της, για να μπορέσει να ζήσει.

Βαθιές πληγές και ανοιχτοί λογαριασμοί προκαλούνται από μια θυσία η οποία κατέληξε σε έναν απαγορευμένο έρωτα, που σημάδεψε τη ζωή μιας αρχοντικής οικογένειας κατά τη διάρκεια των προεπαναστατικών χρόνων στην Αθήνα. Ατμοσφαιρικές καταστάσεις, μυστήρια και γρίφοι της ανθρώπινης ύπαρξης κυριαρχούν σε ένα κοινωνικό περιβάλλον όπου η παρουσία του άντρα βαραίνει ασφυκτικά. Εκδίκηση, συγχώρεση και λύτρωση γεννούν έντονα συναισθήματα στους ήρωες αυτής της κοινωνικής τοιχογραφίας. Ως προϊόν ιστορικής έρευνας, καταγράφεται μια λεπτομερέστατη περιγραφή της καθημερινής αθηναϊκής ζωής, με ανάλυση χαρακτήρων και επιμέρους ιστορίες που δένουν με την κεντρική ιστορία και πλουτίζουν την πλοκή. Έρωτες, πόλεμοι, πολιτική, σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, οθωμανική εξουσία συνθέτουν τον μύθο του αφηγημάτος.

Η Φιλομήλα Λαπατά σκιαγραφεί το πορτρέτο της Αθήνας του 1800, με ολοκληρωμένους χαρακτήρες που ξεδιπλώνονται σε μια ρεαλιστική και συναρπαστική πλοκή, θίγοντας θέματα ανθρωπίνων σχέσεων και υπαρξιακής αναζήτησης. Ανασυνθέτει, με έναν δικό της τρόπο, την ατμόσφαιρα μιας ολόκληρης εποχής της Ιστορίας μας. Μιλάει για τη ζωή, τη μοίρα, τις επιλογές μας, τις σχέσεις, τη μνήμη ως κατάρα, το μίσος, την οργή, την υπέρβαση ορίων και τη λύτρωση.

Εκδόσεις **ΨΥΧΟΓΙΟΣ**

www.psychogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΕ: 17276

Ε Σ Ε Ι Σ Κ Ι Ε Μ Ε Ι Σ Π Α Ν Τ Α Σ ' Ε Π Α Φ Η